

NEVA MAKUC^{*}

Podoba zdravega goriškega okolja ter »avstrijska Nica« med razsvetljenstvom in nacionalizmi

IZVLEČEK

Carl von Czörnig je s podobo Gorice in njene okolice kot »avstrijske Nice« oziroma, natančneje, z delom Görz Oesterreich's Nizza; nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca (1873–1874) prispeval k razvoju tamkajšnjega klimatskega zdravilišča. Prepričanje o zdravem podnebju in čisti vodi Poknežene grofije Goriške in Gradiške je bilo prisotno že pred tem in je privabljal ugledne, sicer še maloštevilne obiskovalce. Znanstvena podlaga tega prepričanja najverjetneje izvira iz dela glavnega goriško-gradiškega deželnega zdravnika Antona Muznika *Clima Goritiense* (1781). Czörnigovo delo, ki povezuje več historiografskih tradicij širšega prostora, spada v obdobje naraščajočih narodnostnih sporov. V kontekstu srednjeevropskih večnarodnostnih območij druge polovice 19. in začetka 20. stoletja se zdi pri raziskovanju turističnega razvoja ali, boljše, zastoja določene destinacije smiselno upoštevati tudi narodnostna razmerja.

KLJUČNE BESEDE

Carl von Czörnig, Anton Muznik, Gorica, Poknežena grofija Goriško-Gradiška, zdravstveni turizem, klimatsko zdravilišče, zdravstvo, podnebje, 18. stoletje, 19. stoletje, »avstrijska Nica«, obmejne študije

ABSTRACT

IMAGE OF GORIZIA'S HEALTHY ENVIRONMENT AND OF GORIZIA AS THE "AUSTRIAN NICE" BETWEEN ENLIGHTENMENT AND NATIONALISMS

Carl von Czörnig's image of Gorizia and its surroundings as the "Austrian Nice" or, more precisely, his work *Görz Oesterreich's Nizza; nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca* (1873–1874) contributed to the development of the climatic health resort in Gorizia. The belief in the healthy climate and clean waters of the Princely County of Gorizia and Gradisca was already present and also attracted some respectable, albeit few, visitors. The scientific basis of this belief very likely comes from the work *Clima Goritiense* (1781), written by Anton Muznik, chief provincial physician of the Princely County of Gorizia and Gradisca. Czörnig's work, which connects several historiographical traditions of the wider area, belongs to the period of increasing national conflicts. In the context of Central European multi-ethnic areas of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, national relations should also be taken into consideration when researching the tourist development of a certain destination or, better yet, its stagnation.

KEY WORDS

Carl von Czörnig, Antonio Musnig, Gorizia, Princely County of Gorizia and Gradisca, health tourism, climatic health resort, health care, climate, eighteenth century, nineteenth century, "Austrian Nice", border studies

^{*} dr., znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Raziskovalna postaja v Novi Gorici, Nova Gorica, neva.makuc@zrc-sazu.si, ORCID: 0000-0002-1526-5242

UVOD

19. stoletje je bilo pomembno za razvoj zdravilišč in nasploh nastavkov sodobnega turizma. To velja tudi za več krajev v slovenskem prostoru in njegovi bližini, tudi za Avstrijsko primorje, ki je upravno povezovalo Pokneženo grofijo Goriško-Gradiško, Trst, Istro ter kvarnerske otoke.¹ V drugi polovici 19. stoletja so se v Avstrijskem primorju začeli turistično razvijati zlasti obmorski kraji kot Portorož, Opatija in Gradež/Grado, in sicer z vidika kopališkega in zdraviliškega turizma.² Pred razmahom železniških povezav so bila potovanja s ciljem oddiha ali spoznavanja dežel omejena na ozek krog premožnejših ljudi, v 19. stoletju pa se je to spremenilo. V habsburški monarhiji se je tedaj začel razvijati zdraviliški turizem, na današnjem slovenskem ozemlju na primer Rogaška Slatina, Rimske Toplice itd. Le premožnejši višji sloji pa so si lahko privoščili bolj oddaljene destinacije in dalj časa trajajoča potovanja. Meščani, ki niso premogli dovolj finančnih sredstev, pa so si privoščili oddih na podeželju, »t. i. poletno svežino« (*Sommerfrische*).³

V drugi polovici 19. stoletja so se pojavila tudi prizadevanja za turistični razvoj Poknežene grofije Goriško-Gradiške. Zdraviliška dejavnost se je začela razvijati v Tržiču/Monfalcone, kjer so bili že v antiki poznani termalni vrelci, v Gradežu, kjer je že leta 1873 nastalo obmorsko okrevališče za zdravljenje rahitičnih in limfatičnih otrok, pa tudi v Gorici. Tudi drugi kraji v grofiji, kot na primer Sv. Lucija, današnji Most na Soči, so si prizadevali za razvoj klimatskega zdravilišča.⁴ Kasneje, zlasti v prvi polovici 20. stoletja, so kot destinacije t. i. poletne svežine sloveli določeni kraji Trnovskega gozda⁵ in Krasa.⁶

Pri pobudah za razvoj klimatskega zdravilišča v Gorici pogosto pomislimo na podobo glavnega deželnega mesta kot »avstrijske Nice«, kot jo je v drugi polovici 19. stoletja poimenoval baron Carl von Czörnig (Czoernig; 1804–1889).⁷ Za uveljavitev te slikovite podobe je bilo namreč pomembno njegovo delo *Görz Oesterreich's Nizza; nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca*. Czörnig je bil visoki državni uradnik, ki je deloval v raz-

ličnih krajih habsburške monarhije. Odlikoval se je kot direktor statističnega urada na Dunaju. Leta 1866 se je trajno preselil v Gorico, saj je želel ublažiti svoje zdravstvene težave. V Gorici je preživel dobri dve desetletji, vse do smrti. S svojim pisanjem in delovanjem je kazal posebno naklonjenost do dežele, ki jo je izbral za svoje bivanje v jeseni življenja.⁸

Pričujoči članek je prispevek k raziskovanju nekoliko širše zastavljene problematike, vezane na predstavo o zdravju, blagodejnem okolju in čisti vodi Poknežene grofije Goriško-Gradiške. Upravičena se zdi domneva, da ta predstava, ki jo je uspešno razvil in uveljavil Czörnig, korenini že v novem veku. Pri tem je pozornosti deležno vprašanje Czörnigovih virov in literature oziroma njegovo upoštevanje različnih historiografskih tradicij širšega prostora. Poleg tega prispevek nakazuje še eno raziskovalno vprašanje, in sicer kako je bila podoba »avstrijske Nice« vpeta v primež naraščajočih narodnostnih in političnih sporov druge polovice 19. stoletja. Tega se članek dotika le v grobih obrisih, saj bi ta problematika zahtevala nadaljnje poglobljene raziskave.

CZÖRNIGOVIRI IN LITERATURA

Potem ko se je Czörnigu zdravje po selitvi v Gorico izboljšalo, se je odločil, da bo na ugodne klimatske značilnosti tega območja opozoril z zgoraj omenjenim delom. Zavzeto si je prizadeval, da bi bila Gorica prepoznana kot zimsko klimatsko zdravilišče. Njegovo raziskovanje pa je izhajalo tudi iz želje, da bi bolje spoznal to deželo.⁹ Delo sestavljata dva zvezka, ki sta izšla na Dunaju v letih 1873 in 1874,¹⁰ posvečeno pa je Gorici in njenim »prijaznim prebivalcem« (*freundlichen Bewohnern*).¹¹

Prva knjiga je obsežnejša in geografsko široko zastavljena, saj se posveča Goriški, Gradiški in Ogleju, druga pa se osredotoča na Gorico in njeno okolico ter izpostavlja klimatsko ugodno okolje. V prvi knjigi je območje opisano s statističnega, zgodovinskega in geografskega vidika.

1 Marušič, Pregled društvene dejavnosti, str. 164.

2 Šuligoj, Nekateri, str. 28.

3 Studen, Iz avanturizma, str. 96, 99–102.

4 Šuligoj in Kavrečič, Začetki, str. 126–144.

5 Kolenc, »Človek«, str. 15–26.

6 Fakin Bajec, Komen, str. 617–621.

7 O Czörnigu na primer: Kralj, Czoernig; Preinfalk, Czoernig; Tavano, Czoernig, str. 1115–1119; Tavano, Karl von Czoernig, str. 79–140; Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, knj. 3, str. 117–120. Bibliografija njegovih del, ki se navezujejo na širši severnojadranski prostor, v: Tavano, Karl von Czoernig, str. 121–125.

8 Makuc, Gorica, str. 12–14.

9 Czoernig, *Görz*, knj. I, str. VII–VII; Czörnig, *Gorizia*, str. 3–4.

10 Že leta 1874 sta Czörnigovo delo pozitivno ocenila Francesco Nicolo in C[esare] Cantù v reviji *Archivio Storico Italiano* 1874 (Nicolo in Cantù, *Recenti lavori*, str. 152–153). Delo je v italijanščino v celoti (torej oba zvezka) prevedel germanist in pisatelj Ervin Pocar (1892–1981), rojen v Piranu. O njem na primer: Tavano, Pocar, Ervino, str. 2826–2830. Prevod je prvič izšel v Gorici leta 1969: Carl von Czoernig, *Gorizia »la Nizza austriaca«: il territorio di Gorizia e Gradisca*. Prev. Ervino Pocar. [Gorizia]: Cassa di risparmio di Gorizia, 1969.

11 Czoernig, *Görz*, knj. I, str. [V].

V prvi del prve knjige je avtor med drugim vključil opise gora, voda, podnebja itd. Pisal je tudi o naravi, kulturni krajini, prebivalstvu, upravi, šolstvu, gospodarstvu, kulturnem in verskem življenju itd. V drugem in tretjem delu prve knjige je na strnjen način podal zgodovino tega območja, in sicer od prazgodovine in obdobja antičnega Ogleja prek srednjeveške zgodovine oglejskih in gradeških patriarhov ter goriških grofov do sočasnega obdobja pod žezlom habsburške vladarske hiše, ki je Goriško pridobila po izumrtju Goriških grofov leta 1500. Pozoren je bil tudi na zgodovino oglejskih patriarhov in pri tem sledil njihovemu sosledju. V svoj pregled je vključil – sicer v manjši meri – tudi gradeške patriarhe, ki so bili tesno povezani z nekdanjo Beneško republiko, večstoletno nasprotnico Habsburžanov.¹²

V drugi knjigi se je Czörnig povsem posvetil Gorici kot klimatskemu zdravilišču. Opisal je lego Gorice, podal statistične podatke o njenem prebivalstvu in povzel zgodovino mesta. Predstavil je tudi okolico Gorice, upravno ureditev, šolski sistem, gospodarsko, družabno in versko življenje itd. Izpostavil je ugoden vpliv goriškega podnebja na telesno in duševno zdravje.¹³

Glede na to, da je območje Poknežene grofije Goriško-Gradiške stoletja ležalo na robu Svetega rimskega cesarstva, v bližini meje med Beneško republiko in habsburškimi dednimi deželami, so se v novem veku na tamkajšnjem širšem prostoru srečevale različne historiografske tradicije, ki pa so se v novem veku le redko prepletale. Czörnigovo delo, ki je nastalo v drugi polovici 19. stoletja, je združilo različne predhodne historiografske tradicije zgodovinsko dokaj povezanega območja. Obravnavanje Goriških grofov je bilo na primer značilno za novoveško historiografijo habsburške Goriške, oglejskim patriarhom pa je praviloma sledila furlanska historiografija. Furlanija je bila sicer del Beneške republike, a se je t. i. *Patria del Friuli* navezovala na nekdanji blišč kneževine oglejskih patriarhov, ki so jo Benečani osvojili leta 1420 in takrat *de facto* zaključili to pomembno obdobje furlanske zgodovine. Zgodovina gradeških patriarhov pa se je navezovala na Beneško republiko. Razgibana politična zgodovina tega prostora se je odražala v različnih zgodovinopisnih tradicijah.¹⁴

Czörnigovo delo, ki je precej obsežno in široko zastavljeno, se tako za obdobje pred 19. stoletjem opira na bogato in zelo raznoliko historiografijo, ki jo je imel na voljo. To je vidno že na začetku

prve knjige, ko je avtor omenil, da je uporabljal dela Marc'Antonia Nicolettija, Bernarda Mario de Rubeisa, Gian Giuseppeja Lirutija, Francesca Manzana in drugih dobro poznanih novoveških avtorjev z območja beneške Furlanije, pa tudi pomembnih goriških avtorjev kot Martina Bavčerja (Bauzerja), Carla Morellija, Rodolfa Coroninija, Giuseppeja Domenica Della Bone itd. Zelo pomembna je bila v razsvetljskem duhu napisana goriška zgodovina Carla Morellija, ki je še danes temeljnega pomena.¹⁵

V seznamu uporabljenih virov in literature na koncu prve knjige so med starejšimi historiografskimi viri navedena dela Eneja Silvija Piccolomini, Marina Sanuta (Sanuda), Antonia Bellonija, Giovannija Candida, Wolfganga Laziusa, Biagia Ritha, Mathiasa Burglechnerja in drugih, in sicer ob določenih virih in zbirkah virov, kot so *Monumenta Germaniae Historica*, Muratorijeve *Rerum Italicarum Scriptores*, *Fontes rerum Austriacarum* itd. Uporabil je torej pomembne zbirke virov in historiografska dela bližnjih dežel, in sicer iz novoveškega obdobja in 19. stoletja. Vključil je pomembno delo *Historia Langobardorum* Pavla Diacona. Upošteval je tudi določena dela s področja geografije (na primer članek *Das Isonzo-Thal von Flitsch abwärts bis Görz, die Umgebungen von Wippach Adelsberg, Planina und die Wochein* geologa Dionysa Stura) in zgodovinske geografije (na primer izredno eruditsko delo *Della geografia antica del Friuli dalle età più remote sino ai tempi di Costantino il grande* (Udine 1775) Paola Fistularia, ki ga sicer pomotoma imenuje Carlo, in delo *Handbuch der alten Geographie. Band 3: Europa* (Leipzig 1838) Alberta Forbigerja). Med viri se omenja tudi *Clima Goritiense* (1781) Antona Muznika (Antonio Musnig; 1726–1803). Vključil je tudi nekaj vodnikov ter več del, ki se osredotočajo na zgodovino določenih plemiških rodbin. Za slednjo tematiko je namreč lahko v Morellijevi goriški zgodovini dobil malo podatkov. Uporabil je tudi delo *Versuch einer Geschichte von Krain* Antona Tomaža Linharta.¹⁶

Kar se tiče virov in literature, velja še omeniti, da je na koncu prve knjige med literaturo naravoslovne narave naveden članek *Beiträge zur Flora der Umgebung von Görz* botanika Franca Krašana (1840–1907), rojenega v Šempasu.¹⁷ Članek je izšel leta 1863 v reviji *Oesterreichische botanische Zeitschrift*. Krašan je na začetku članka izpostavil, da je pokrajina okrog Gorice, kjer se srečujeta

12 Czoernig, *Görz*, knj. 1; Czörnig, *Gorizia*, knj. 1.

13 Czoernig, *Görz*, knj. 2, str.; Czörnig, *Gorizia*, knj. 2.

14 Makuc, *Border identities*; Makuc, *Historiografija*.

15 Czörnig, *Görz*, knj. 1, str. X–XII; Czörnig, *Gorizia*, str. 4–6.

16 Czörnig, *Görz*, knj. 1, str. 949–955; Czörnig, *Gorizia*, str. 933–938.

17 O Krašanu: Pirjevec, Krašan; Bajc, Krašan.

alpsko in mediteransko rastlinje, deležna vedno večjega zanimanja.¹⁸ V drugi knjigi je Czörnig omenil pomoč dunajskega profesorja klimatologije Rudolpha von Vivenota mlajšega (1833–1870), ki je med drugim pisal o Palermu kot klimatskem zdravilišču.¹⁹ Pri preučevanju Gorice kot zdraviliške destinacije sta mu pomagala zdravnik Giuseppe Maurovich in Hermann Perko.²⁰ Maurovich (1816–1896), rojen v Gorici, je bil član goriško-gradiškega deželnege sveta za zdravstvo, od leta 1861 svetovalec goriške občine, med letoma 1870 in 1894 pa poslanec deželnege zbora ter kasneje, v letih 1882–1894, župan Gorice.²¹

Czörnigova uporaba virov in literature kaže, da je poznal, sprejemal in upošteval različne historiografske tradicije zgodovinsko dokaj povezanega, a v preteklosti politično razdeljenega širšega prostora. Ta pristop do virov in literature ter njihovih vsebin je mogoče razumeti ne le kot njegovo željo po temeljitosti, ampak morda tudi v smislu iskanja ravnotežja, če ne že širšega konsenza pri podajanju zgodovine tistega, nekoč politično razdeljenega prostora, in sicer v obdobju naraščajočih političnih in narodnostnih sporov.

PODOBA ZDRAVEGA GORIŠKEGA OKOLJA V NOVEM VEKU

Czörnig si je prizadeval razširiti predstavo o zdravem goriškem okolju. Kot omenjeno, je poznal delo Antona Muznika, rojenega v Sv. Luciji (današnji Most na Soči). Zato se zdi upravičena domneva, da ima sloves zdravega goriškega okolja novoveški izvor in da je znanstvene temelje tega prepričanja prvi postavil zdravnik Anton Muznik.

Muznik je diplomiral na Dunaju. V letih 1756 in 1767 je sodeloval pri zdravljenju kuge v Transilvaniji, med letoma 1758 in 1763 pa je bil vojaški zdravnik v habsburško-pruski vojni. 27. julija 1763 se je preselil v Gorico, kjer je živel vse do smrti. V Pokneženi grofiji Goriško-Gradiški je bil na čelu deželne zdravstvene službe; postal je torej t. i. goriško-gradiški protomedik. Nekaj časa je

poučeval v okviru kirurškega študija, ki je v Gorici potekal med letoma 1774 in 1801. Muznik si je v razsvetljenskem duhu prizadeval izboljšati razmere na področju zdravstva, poljedelstva in živinoreje. Z njegovim poklicem je povezano delo *Dissertazione sopra le osservazioni rapporto alle malattie del popolo di queste unite contee di Gorizia e di Gradisca* (Disertacija o opažanjih glede bolezni prebivalstva združenih grofij Goriške in Gradiške; Gorica 1795) ter poročila o njegovih zdravniških opažanjih, ki so bila objavljena v časopisu goriške-gradiške Kmetijske družbe *Notizie della imperial regia Società agraria delle (due) unite contee di Gorizia e Gradisca* (1781–1788). Vsebinsko široko zasnovano je njegovo delo *Clima Goritiense* (Goriško podnebje).²²

Muznik je skušal v prvi vrsti izboljšati življenje in zdravstveno stanje goriškega prebivalstva. *Goriško podnebje*, objavljeno v Gorici leta 1781,²³ je napisal predvsem zase, a je menil, da bi ga bilo koristno objaviti. Upal je, da bodo tako storili tudi zdravniki drugih dežel. Izpostavil je, da sledi Hipokratovemu načelu, da je treba najprej preučiti območje, katerega prebivalstvo bomo zdravili, in šele nato po najboljših močeh pristopiti k zdravljenju.²⁴ Njegovo delo je temeljilo na opazovanju spreminjanja bolezni pri ljudeh in na bogatih izkušnjah, med drugim je kot prvi zdravnik v deželi 17. septembra 1775 izvedel cepljenje miazme črnih koz, kar je opisal v enajstem poglavju svojega dela.²⁵ Njegov pristop je bil znanstven. Opravil je preizkuse, da je potrdil čistost vode. Spremljal je delo znanih zdravnikov svojega časa (na primer

18 Krasan, Beiträge, str. 345.

19 Angetter, Vivenot.

20 Czoernig, Görz, knj. 2, str. VI, 102; Czörnig, Gorizia, str. 803, 897.

21 Magani, Giuseppe Tominz, str. 157; *Lecture di un territorio*, brez paginacije. Maurovicha je naslikal slikar Jožef Jakob Tominc iz Gorice (1790–1866). Portret iz sredine 19. stoletja danes hranijo v Gorici, v palači Attems Petzenstein (Musei Provinciali, ERPAC). Reprodukcijske slike so na voljo v Magani, Giuseppe Tominz, str. 157. Na spletu je reproducirana na https://patrimonioculturale.regione.fvg.it/opera/?s_id=471091 (15. 5. 2023). O Tomincu: Koršič, Tominc, brez paginacije; Magani, Giuseppe Tominz, str. 133–159; Rozman, Tominc, brez paginacije.

22 O Muzniku: Musnig, *Clima Goritiense, Praefatio*, pogl. 11; Muznik, *Goriško podnebje*, str. 21; Musnig, *Settecento goriziano*, str. 35; Codelli, *Gli scrittori*, str. 110–112; *Dizionario biografico friulano*, str. 555–556; Glonar, Muznik; Grassi, Musnig, str. 1785–1786; Marušič, *Il protomedico*, str. 71–84; Marušič, Muznik, str. 483–485; Marušič, *Primorski čas*, str. 242–253; Marušič, *Zdravnik*, str. 190–192; Makuc, *Historiografija*, str. 101–102; Makuc, *Border identities*, str. 78–79; Marchetti, *Il Friuli*, knj. 2, str. 992; Remec, *Podrgni, očedi*, str. 96; Tavano, *La cultura*, str. 11–22; Zupanič Slavec, *Goriški medicus*, str. 207–231; Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, knj. 19, str. 475.

23 Faksimilirana izdaja tega dela je skupaj s spremnimi študijami ter slovenskim prevodom dela, ki ga je pripravil Silvester Kopriva, strokovno dopolnila in uredila pa Zvonka Zupanič Slavec, izšla v Ljubljani leta 2000. Delo je bilo prevedeno tudi v italijanski jezik: *Settecento goriziano: vita quotidiana, paesaggio, salute*. Gorizia: Libreria editrice goriziana, 2009. Prevod je pripravil Lorenzo De Vecchi, objavi pa je dodana spremna študija Sergia Tavana.

24 Musnig, *Clima Goritiense, Praefatio*; Muznik, *Goriško podnebje*, str. 21–22; Musnig, *Settecento goriziano*, str. 35.

25 O zgodnjih oblikah cepljenja, torej o valoraciji in kasnejši vakcinaciji: Keber, *Zgodnje cepljenje*, str. 101–110; Marušič, *Zdravnik*, str. 199–200, 203; Marušič, *Il protomedico*, str. 78–79.

Gerharda van Swietna (1700–1772)) ter drugih učenjakov (na primer Giuseppeja Barzellinija, rojenega v Krminu (1730–1804)).²⁶

Muznik je torej začel preučevati območje Poknežene grofije Goriško-Gradiške, tamkajšnje naravo, podnebje in prebivalce. Zapisoval si je vremenske spremembe, temperaturo in bolezni, ki so prizadele prebivalstvo, obravnaval je tamkajšnje vodotoke, pokrajino, podnebje itd. Posredoval je pomembne podatke o zdravstvenem stanju in načinu življenja prebivalstva. Muznikovo delo odraža razsvetljenko vero v razvoj družbe in zaupanje v razum. Opisoval je rodovitnost dežele ter z naklonjenostjo pisal o njenih prebivalcih. V povezavi s tematiko pričujočega članka velja izpostaviti odlomke, v katerih je kot protomedik že v 18. stoletju obravnaval ugodno lego, milo podnebje in čistost vode:

»Dasi je zemlja tega glavarstva različne narave v različnih krajih, se vendar odlikuje po takem številu gora, ravnin, gozdov in planin, poljan in travnikov, rek, izvirov, vinogradov, oljčnih gajev, murv in sadnega drevja, vasi in mest, po taki skladnosti in rodovitnosti, da tudi uspeva in raste les, murva, poljski plodovi, žito, sočivje, zelenjava, lan, konoplja, vino, olje, fige in mandeljni. Tu gojijo sviloprejk, konje, osle, govedo, ovce in koze, nadalje je dosti divjačine, kot so zajci, lisice, kune, risi, volkovi, medvedi, jeleni in vse vrste ptic. To prijazno in prebivalcem drago pokrajino cenijo zlasti zaradi milega podnebja, zaradi dobrega vina, čiste vode in zaradi njenega položaja.«²⁷

»Ker v našem mestu in njegovi okolici ni nobenega rudnika, nobene topilnice, nobene stoječe vode, nobenega vzroka za gnile reči, s katerimi bi se mogel zrak kakorkoli onesnažiti, prav nasprotno, ker se zrak s hitrim tokom sosednje dežele Soče neprenehoma giblje in menjava, lahko upravičeno sklepamo, da tukaj vdihavamo zelo čist zrak.«²⁸

»Tako je razvidno tudi iz tistega, kar je bilo rečeno v drugem poglavju, da so goriški letni časi zelo prijetni in zmerni, da se lahko naša zima po pravici primerja s pomladanskim časom v Nemčiji. Pomladanski čas je zmerno topel in je osvežen z zdravim dežjem, zato je precej podoben po-

letju v Nemčiji. Skoraj enaka je jesen. Le poletje je nekoliko neprijetnejše zaradi močnejše sončne pripeke. Tudi zrak, ki ga tu vdihavamo, je povsem čist, kot je bilo prikazano v tretjem poglavju. V tej pokrajini ni nobenega rudnika, nobene topilnice, nobene stoječe vode, ki poplavlja, nobenega gojišča gnilih snovi, s čimer bi se mogel zrak kakorkoli onesnažiti. Ob neprestanem hitrem toku bližnje Soče postaja vzgiban zrak celo čistejši.«²⁹

Zgornji odlomki jasno kažejo, da je Muznik na znanstven način pristopil k preučevanju goriškega okolja. Predstava o zdravem goriškem zraku je bila sicer še starejša in morda vsaj v določenih krogih tudi splošno razširjena, kot kaže začetni odlomek iz *Zgodovine jezuitskega kolegija v Gorici* (*Historia Collegii Goritensis*), kjer so že leta 1615 jezuiti po svojem prihodu v Gorico poleg rodovitnosti dežele izpostavili zdrav zrak.³⁰

Ti odlomki kažejo, da je najverjetneje prav Muznikovo delo prispevalo znanstveno podlago za razvoj podobe zdravju blagodejnega goriškega okolja. To podobo je v naslednjem stoletju Czörnig uspešno nadgradil in razširil.

PRIZADEVANJA ZA RAZVOJ GORICE KOT KLIMATSKEGA ZDRAVILIŠČA

Gorico so številni znani gostje obiskali že pred izdajo Czörnigovega dela. Leta 1836 je sem prisel Karel X. (1757–1836), nekdanji francoski kralj, ki je kmalu zatem preminil in je danes pokopan v kripti frančiškanskega samostana na Kostanjevici pri Novi Gorici. Uradno naj bi bil žrtev kolere, a sočasni spomini Clementine Coronini, poročene De Grazia, nakazujejo, da naj bi umrl zaradi prebavnih težav.³¹ Karel X. se je namestil v palači rodbine Coronini na Cingrofu, njegovo spremstvo pa v palači Strassoldo.³² Kot je poročal grof Guillaume Isidore de Montbel, naj bi prav sloves zdravju ugodnega podnebja in dobre vode – ne le strah pred kolero – privedel do odločitve, da se Karel X. in njegovo spremstvo nastanita v Gorici. V skladu z njegovim pričevanjem naj bi Karel X. takoj

26 Musnig, *Clima Goritiense*, *Praefatio* in str. 6, 7, 13–15, 17–18, 32–33, 50, 79; Muznik, *Goriško podnebje*, str. 21, 29, 32, 37–39, 43, 58–59, 76, 104; Musnig, *Settecento goriziano*, str. 35, 40–41, 45–46, 48, 59–60, 72, 91. O Muznikovem poznavanju antičnih in sodobnih avtorjev podrobneje: Zupančič Slavec, *Goriški medicus*, str. 207–231. O Barzelliniju: Gorian, *Barzellini*, str. 409–411.

27 Muznik, *Goriško podnebje*, str. 68. Prim. Musnig, *Clima Goritiense*, str. 42; Musnig, *Settecento goriziano*, str. 66.

28 Muznik, *Goriško podnebje*, str. 44. Prim. Musnig, *Clima Goritiense*, str. 19; Musnig, *Settecento goriziano*, str. 49.

29 Muznik, *Goriško podnebje*, str. 94. Prim. Musnig, *Clima Goritiense*, str. 70–71; Musnig, *Settecento goriziano*, str. 85.

30 »Profert haec regio, quae alias comitatus Goritiensis nuncupatur, et quidem magno numero generosissima vina, oleum, frumentum, animalia et si quae alia ad victum necessaria requiras usque ad delicias. Illi nec pratorum viriditas, nec agrorum ubertas, nec amoena collium fertilitas, nec fluviorum (qui piscosissimi sunt: Lisontius, Vipava et Timavus), nec fontium deest perennitas. Aura ipsa saluberrima est, gens vero ipsa bellicosa et ingenii acuti et docilis, adeo ut non temere nostris iniecta mens fuerit isthuc collegium inferendi.« (*Historia Collegii Goritensis*, leto 1615, str. 77). O tem: Tavano, *La cultura*, str. 12.

31 Porcedda, *Società*, str. 118.

32 Bled, *L'esilio*, str. 33–35.

Ljudski vrt v Gorici leta 1909 (razglednico hrani Goriška knjižnica F. Bevka, Nova Gorica).

po prihodu v mesto začel z daljšimi sprehodi po njegovi okolici.³³ Kraljevo spremstvo je ostalo v mestu do sredine 19. stoletja, kar je privabilo več pomembnih posameznikov, na primer francoskega matematika, barona Augustina-Louisa Cauchyja (1789–1857).³⁴ Po letu 1866 je zimske mesece v Gorici preživel tudi Karlov vnuk, Henri grof de Chambord (1820–1883), ki je prav tako pokopan na Kostanjevici.³⁵

Po sredini 19. stoletja je vedno več pripadnikov višjih slojev pozimi prihajalo v Gorico. V zimskem času med letoma 1851 in 1852 sta v Gorici bivala mati cesarja Franca Jožefa, nadvojvodinja Sofija, in njen sin oziroma cesarjev brat, nadvojvoda Ludvik Viktor.³⁶ Razvoj v smeri večjega obiska je pomembno spodbudila pridobitev železniške povezave leta 1860.³⁷ Gorica se je začela uveljavljati kot zimsko klimatsko zdravilišče, in sicer zlasti po habsburški izgubi italijanskih posesti leta 1866.³⁸ Iskali so namreč nove destinacije, ki bi lahko nadomestile izgubljene.³⁹

Gorica z okolico je torej v določenih krogih slovela že pred Czörnigovo »avstrijsko Nico«, a

Czörnig je ta sloves razširil. Simon Rutar je zapisal, da je njegovo delo močno prispevalo k prepoznavnosti Gorice kot klimatskega zdravilišča. Obisk avstrijskih in ogrskih plemičev se je najprej znatno povečal, a ne za dolgo, saj so kasneje plemiči prihajali redkeje, medtem ko se je povečal obisk meščanov, uradnikov in upokojencev.⁴⁰

V drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja je Gorica doživljala intenziven urbanistični razvoj. V omenjenih desetletjih so nastale nove ulice, gradili so parke, vile, hotele, lokale in druge objekte, kot na primer kopališče, telovadnico itd. Uredili so mestno razsvetljavo. Mesto se je širilo in postopoma pridobivalo sodobnejšo infrastrukturo. Prirejali so razne razvedrilne dogodke, kot na primer plese, šole jahanja, ognjemete, koncerte itd. Obiskovalci so lahko uživali v sprehodih po okolici, in sicer iz Gorice proti Štandrežu, Ločniku/Lucinico, Šempetru in Rožni Dolini. V slednjem kraju je bilo zgrajenih več vil, ob potoku Liskur pa je bilo jezero.⁴¹ Leta 1888 je bilo v Gorici deset gostišč in hotelov ter 114 gostinskih lokalov. Primanjkovalo pa je vode, zato se je razvoj zdravilišča opiral na prednosti zdravju ugodnega podnebja.⁴²

Razvoj predelovalne industrije in nekatere te-

33 Bled, *L'esilio*, str. 23, 35; Marušič, Gorica, str. 5–6.

34 Južnič, Kralj matematikov, str. 23–57; Porcedda, Società, str. 118–119; Bled, *L'esilio*, str. 87, 91.

35 Bled, *L'esilio*, str. 91; Bajuk, Burboni.

36 Czoernig, Görz, 1874, str. 53; Czörnig, Gorizia, str. 850.

37 Marušič, Železnice, str. 261–276.

38 Czoernig, Görz, 1874, str. 53; Czörnig, Gorizia, str. 850.

39 Marušič, Pregled politične zgodovine, str. 63.

40 Rutar, *Poknežena grofija*, [zv. 1], str. 106. O tujih gostih v Gorici: Holz, Potovanje, str. 57.

41 Pillon, »Il Municipio«, str. 105–112; Ciancia, »Nizza austriaca«, str. 125–138.

42 Šuligoj in Kavrečič, Začetki, str. 130.

žave na področju infrastrukture so preprečevali razglasitev Gorice za zdraviliški kraj. Zaradi tega tudi ni zabeleženih uradnih podatkov o številu gostov. Czörnig, ki si je prizadeval za razvoj klimatskega zdravilišča, naj bi poskusil zmanjšati pomen negativnih učinkov, ki jih je imela industrija na okolje. Kot najuspešnejši zdraviliški kraj v Pokneženi grofiji Goriško-Gradiški se je uveljavil Gradež.⁴³

HABSBURŠKA NICA V OBDOBJU NARAŠČAJOČIH NACIONALIZMOV

Podatki o jezikovni ali narodnostni pripadnosti prebivalstva Poknežene grofije Goriško-Gradiške za drugo polovico 19. stoletja niso povsem zanesljivi. Jezikovna oziroma narodnostna anketa, ki je leta 1846 potekala pod Czörnigovim vodstvom, je ugotavljala pripadnost krajev, ne posameznikov; popisi prebivalstva od leta 1880 dalje pa so poizvedovali o t. i. občevalnem, ne maternem jeziku, kar ni bilo v prid beleženju slovenskega prebivalstva. V skladu s popisom iz leta 1880 naj bi v deželi živelo 211.084 prebivalcev, od tega 129.857 Slovencev, 73.425 Furlanov/Italijanov, 2.659 Nemcev ter manjše število Čehov (58), Hrvatov/Srbov (12) in Poljakov (8). Slovensko prebivalstvo je večinoma živelo v vzhodnih in severnih delih dežele, furlansko na območju med spodnjim Posočjem in italijansko-avstrijsko državno mejo iz leta 1867, italijansko je bilo strnjeno naseljeno ob obali, ki je nekoč pripadala Beneški republiki, nemško pa v Gorici. Mesto je bilo narodnostno mešano, saj je leta 1880 izmed 20.920 prebivalcev kot občevalni jezik italijanščino navedlo 13.517 posameznikov, slovenščino 3.411, nemščino 2.149, češčino 40 itd. Prisotna je bila tudi judovska skupnost. V mestu je tedaj živelo 787 tujcev.⁴⁴

Czörnig je v delu *Görz Oesterreich's Nizza* izpostavljal izrazito večjezičnost mesta in dežele.⁴⁵ Goriška občina⁴⁶ je po popisu iz leta 1869 štela 16.659 prebivalcev, od tega je kar 1035 oseb prihajalo z območij habsburške monarhije zunaj Avstrijskega primorja ter 592 iz tujine, torej izven monarhije.⁴⁷ V mestu so bili prisotni vsi »nacionalni elementi« habsburške monarhije, kar se je odražalo pri raznoliki »etnografski« podobi mesta.⁴⁸

Začetki razvoja modernega oziroma sodobnega turizma segajo v pozni novi vek. Povezani so bili s spremembami, ki jih je vpeljala industrializacija. Najprej so se začela razvijati termalna in obmorska zdravilišča, v angleškem prostoru že v 17. in 18. stoletju, na evropski celini pa nekoliko kasneje, od konca 18. stoletja dalje.⁴⁹ V Avstrijskem primorju se je v drugi polovici 19. stoletja v določenih krajih začel razvijati zdraviliški in letoviški turizem. Med obmorskimi destinacijami so se uspešno razvijali Portorož, Gradež/Grado, Lovran in Lošinj. Opatija je bila najpomembnejše zdravilišče na območju Avstro-Ogrske, njegovi turistični začetki pa segajo v sredino 19. stoletja.⁵⁰

Pomembno vlogo pri razvoju zdravilišč so igrali zdravniki, ki pa niso nudili le praktičnega in teoretskega znanja v podporo razvoju zdraviliškega turizma, ampak so lahko sodelovali tudi pri promociji točno določenih zdraviliških destinacij. Po eni strani so bile torej pomembne ugotovitve o zdravilnosti termalne in morske vode, kasneje tudi sonca, po drugi strani pa gre izpostaviti prispevek zdravnikov pri razvoju določenih krajev, ki so se uveljavili kot zdravilišča in kasneje postali dobro obiskana letovišča. To velja na primer za Opatijo, Gradež, Portorož, pa tudi Istrske toplice (Sv. Štefan v Istri).⁵¹

Poleg zdravstvenega vidika je imel razvoj zdravilišč tudi gospodarski pomen. V prvi polovici 19. stoletja je Pokneženo grofijo Goriško-Gradiško zaznamovalo neugodno gospodarsko stanje, sredi stoletja pa je ekonomsko napredovala. Med neagrarnimi dejavnostmi velja izpostaviti svilarstvo, industrijske obrate rodbine Ritter, plemenitene Záhony, v Stračicah/Straccis pri Gorici in druge obrate, kot na primer predilnico bombaža v Romjanu/Vermeigliano pri Ronkah/Ronchi dei Legionari ter papirno industrijo v Solkanu in Podgori/Piedimonte del Calvario.⁵² Poleg industrijskih začetkov se je začel tudi turistični razvoj. Deželno gospodarstvo so v določeni meri prizadele neugodne gospodarske razmere v sedemdesetih letih 19. stoletja (zlasti kriza iz leta 1873).⁵³

V začetnem obdobju je bila pobuda za razvoj klimatskega zdravilišča v Gorici deležna naklonjenosti tamkajšnjih odločevalcev. Podprla jo je goriška občina, ki jo je obvladoval italijanski li-

43 Šuligoj in Kavrečič, *Začetki*, str. 131–135, 138–139.

44 Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 38–46.

45 Na primer Czoernig, *Görz*, knj. 1, str. VII–VIII, 54–59, 925–931, knj. 2, str. 52; Czörnig, *Gorizia*, str. 11–12, 57–61, 782–787, 850.

46 Več o Czörnigovem dožemanju Gorice in njene širše okolice kot »avstrijske Nice« v: Makuc, *Gorica*, str. 11–15.

47 Czörnig, *Görz*, knj. 2, str. 16–19; Czörnig, *Gorizia*, str. 818–821.

48 Czoernig, *Görz*, knj. 2, str. 30; Czörnig, *Gorizia*, str. 831.

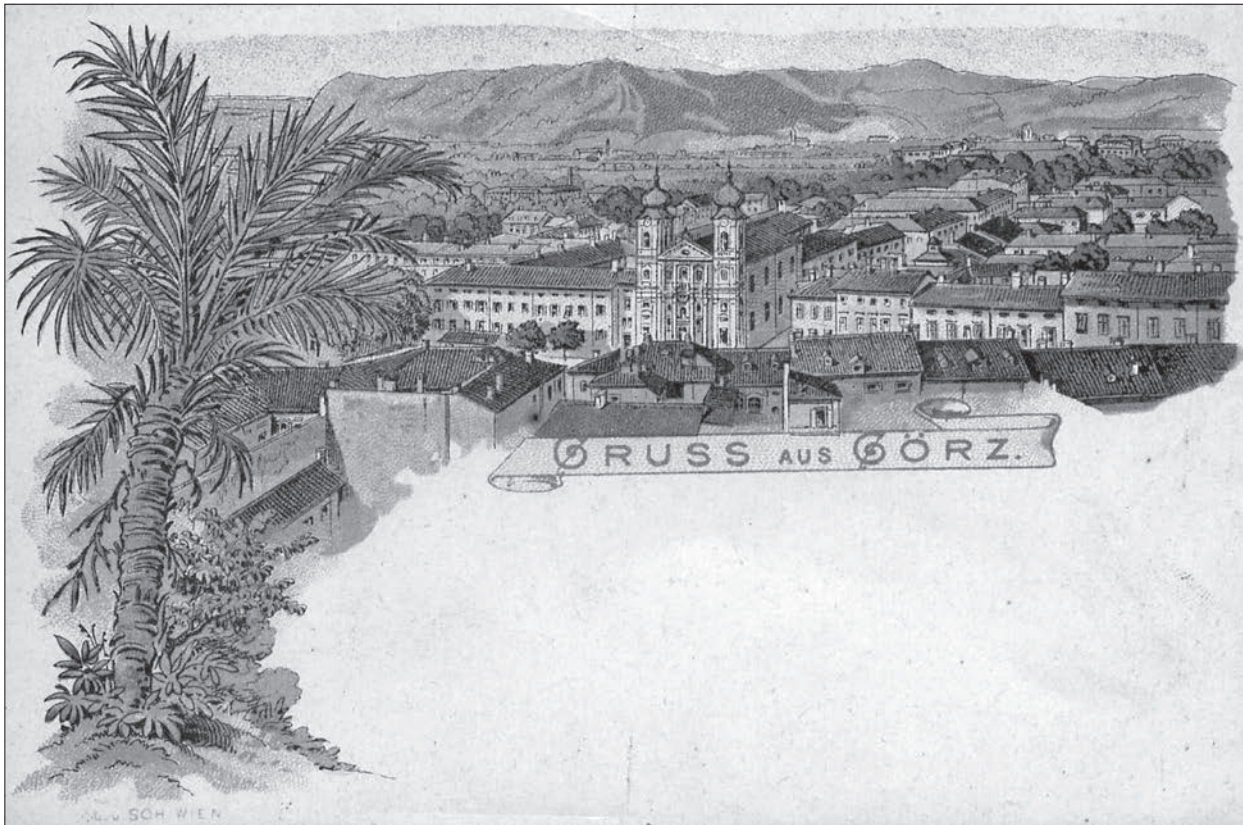
49 Kavrečič, *Turizem*, str. 15, 23–24, 45–48, 65–68, 73.

50 Kavrečič, *Turizem*, str. 81–84, 103–223.

51 Kavrečič, *Turizem*, str. 86, 103–133, 138–141, 163–168, 197–198, 288–289.

52 Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 56–61, 232; Porcedda, *Società*, str. 115–125; Ferrari, *Gorizia ottocentesca*, str. 324–325, 334–335.

53 Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 296–297; Ferrari, *Gorizia ottocentesca*, str. 334–335, 341, 354.

Gorica: pogled z goriškega gradu, brez letnice (razglednico hrani Goriška knjižnica F. Bevka, Nova Gorica).

beralni politični tabor. Dejavnosti v smeri razvoja Gorice kot klimatskega zdravilišča je spodbujalo Društvo za promocijo klimatskega zdravljenja v Gorici.⁵⁴ V začetnem obdobju je bilo delovanje društva v skladu s pričakovanji tamkajšnjega višjega sloja.⁵⁵ Društvo je bilo aktivno pri različnih pobudah, na primer pri odprtju neke vrste informacijskega centra za obiskovalce na Korzu/Corso Giuseppe Verdi leta 1888, urejanju sprehajalnih poti v okolici mesta itd.⁵⁶

Metod Šuligoj in Petra Kavrečič, ki sta objavila pomembno primerjalno študijo o začetkih zdraviliškega turizma v Gorici, sta opozorila, da je turistični razvoj severnih in osrednjih predelov Avstrijskega primorja še premalo raziskan.⁵⁷ Po začetni podpori naj bi pobuda za razvoj klimatskega zdravilišča zašla v težave. Leta 1879 je goriška občina zaradi večjih gradbenih del, ki naj bi olepšala mesto, zabredla v hude finančne težave.⁵⁸ Mesto naj bi takrat doseglo svoje maksimalne razvojne možnosti.⁵⁹

Društvo za promocijo klimatskega zdravljenja v Gorici se je začelo spoprijemati z obtožbami o zapravljanju denarja in – vsaj v določenih krogih – s sumničenji, da izvaja ponemčevanje. Konec osemdesetih let 19. stoletja je sodelovanje goriške občine in društva zastalo. Leta 1894 je bilo društvo ukinjeno. Kasneje je nastalo olepševalno društvo *Progresso*, Napredek.⁶⁰ Podobna olepševalna društva so delovala tudi v določenih drugih zdraviliško razvijajočih se krajih Avstrijskega primorja, na primer v Opatiji in Portorožu.⁶¹

V tistem obdobju je naraščal pomen narodnostnih in političnih sporov. V sedemdesetih letih 19. stoletja je bil v časopisne polemike o jezikovnih in narodnostnih vprašanjih, nanašajočih se na razmere v deželi, z anonimnimi prispevki vpleten tudi Czörnig, na kar so odgovorili določeni italijanski avtorji.⁶² V Gorici so postali pozorni na ponemčevanje. Nemško skupnost so predstavljali zlasti uradniki, profesorji, upokojenci, kot na primer Czörnig, in podjetniki, kot so bili pripadniki protestantske družine Ritter Záhony. Pojavilo se je mnenje, da so Nemci, ki so bili maloštevilni, a z gospodarskega vidika močni, v Pokneže-

54 Pillon, »Il Municipio«, str. 112–117; Cavazza, *Risorgimenti/Preporodi*, str. 29; Kavrečič, *Turizem*, str. 134.

55 Pillon, »Il Municipio«, str. 112–113.

56 Cancia, »Nizza austriaca«, str. 125.

57 Šuligoj in Kavrečič, *Začetki*, str. 127.

58 Cavazza, *Risorgimenti/Preporodi*, str. 29–30; Pillon, »Il Municipio«, str. 113–117.

59 Ferrari, *Gorizia ottocentesca*, str. 355.

60 Pillon, »Il Municipio«, str. 113–117.

61 Kavrečič, *Turizem*, str. 106, 171.

62 Tavano, Czoernig, str. 110–120. O tem tudi: Tavano, Czoernig, str. 1118; Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 233–235; Kitzmüller, Carl Czoernig, str. 18–19.

ni grofiji Goriško-Gradiški le gostje.⁶³ Po letu 1848 naj bi v deželi nemški jezik izgubljal pomen, a v drugi polovici 19. stoletja je bila nemška skupnost kulturno dokaj živahna in vplivna.⁶⁴

V času naraščajočih narodnostnopolitičnih sporov je Czörnig deželo obravnaval z vidika njegove srednjeevropskega značaja, ki ga je zaznamovalo sobivanje več jezikovnih skupin ter pripadnosti habsburškemu imperiju.⁶⁵ Takšno iskanje ravnotežja je bilo vidno, kot omenjeno, tudi pri povezovanju historiografskih tradicij. Czörnigovo domoljubje je bilo vezano na cesarstvo, pri čemer je zagovarjal pravice nemško govorečih prebivalcev Gorice.⁶⁶ Luigi Faccini je izpostavil kompleksnost tega zvestega podanika habsburške vladarske hiše, ki ga je zaznamovalo razsvetljensko zaupanje v razvoj. Izražal je nadnacionalne koncepcije in nasprotoval nacionalizmom, saj naj bi škodili habsburški monarhiji in oteževali sožitje narodov.⁶⁷

Liliana Ferrari je v študiji o zapletenih političnih razmerah, navezujočih se na podobo »avstrijske Nice«, Czörnigovo knjigo in njegov »elogio della diversità«, slavospev različnosti, postavila v kontekst naraščajočih narodnostnih sporov in potrebe po poudarjanju pozitivnih vidikov pripadnosti Gorice habsburškemu imperiju, kar naj takrat ne bi bilo več povsem samoumevno.⁶⁸ Velja omeniti, da je podobno kot Czörnig tudi Simon Rutar v svoji *Pokneženi grofiji Goriški in Gradiščanski*,⁶⁹ ki je v dveh zvezkih izšla dve desetletji kasneje kot Czörnigovo delo, z veliko mero naklonjenosti opisal deželo, občudoval njeno raznolikost ter izpostavljal napredek, ki ga je v 19. stoletju doživela na številnih področjih, tudi na gospodarskem in tehničnem. Med drugim je izpostavljala razvoj klimatskega zdravilišča.⁷⁰

V oceni študije Liliane Ferrari se je Sergio Tavano spraševal, ali ni morda takrat potekal spor med srednjeevropsko tradicijo, ki je bila bolj univerzalistične usmeritve, in različnimi nacionalizmi.⁷¹ Czörnig naj bi prepoznal posredniško vlogo Gorice. Tavano dodaja, da je treba ceniti Czörnigovo delo in njegova prizadevanja, da bi

Gorico oziroma goriško enkratnost vključil v pravno resnično evropskih razsežnosti. Gorica, ki so jo tedaj že mučile narodnostne napetosti, je to priložnost zamudila.⁷² Branko Marušič pa je ocenil, da so bila predvojna prizadevanja za razvoj klimatskega zdravilišča oziroma podobe Gorice kot avstrijske Nice »poskus sožitja in srečevanja različnih narodov in jezikov, kultur« oziroma »poskus ustvarjanja posebne in nove goriške istovetnosti«.⁷³

ZAKLJUČEK

Pričujoči članek je nameraval preveriti, ali predstava o zdravju blagodejnem goriškem okolju izvira že iz novega veka. Kot je bilo predstavljeno, je njena prisotnost dokumentirana že na začetku 17. stoletja v *Zgodovini jezuitskega kolegija v Gorici (Historia Collegii Goritiensis)*. Svetolucijski zdravnik Anton Muznik pa je predstavo o zdravem goriškem podnebjju in čistosti njegovih voda postavil na znanstvene temelje. To je nato v sedemdesetih letih 19. stoletja prav tako z znanstvenim pristopom nadgradil Carl von Czörnig vse do oblikovanja in razširitve podobe »avstrijske Nice«.

Pomembne študije so že opozorile na vlogo podobe »avstrijske Nice« v obdobju naraščajočih narodnostnih in političnih nasprotij konca 19. in začetka 20. stoletja. Raziskati bi bilo treba pobude za razvoj klimatskega zdravilišča na območju, ki je živelo v senci naglo razvijajočega se Trsta, in vzroke za zastoj teh prizadevanj.⁷⁴ Najbrž so na turistični razvoj Gorice zaviralno delovali različni dejavniki, na primer finančni razlogi, kasnejši pretresi, povezani z izbruhom prve svetovne vojne itd., a že sama prisotnost pojavljanja strahu pred ponemčevanjem pri določenih krogih nakazuje, da so določeno vlogo morda igrala tudi narodnostna in politična razmerja.⁷⁵ To kaže, da je treba v kontekstu srednjeevropskih večnarodnostnih območij druge polovice 19. in začetka 20. stoletja tudi pri raziskovanju turističnega razvoja določene destinacije – tudi njegovega zastoja kot v primeru Gorice – upoštevati vidik narodnostnih in političnih odnosov in trenj.⁷⁶

63 Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 231–236, 250.

64 Batič, »Paradies am Isonzo«, str. 90, 94–95.

65 Tavano, Karl von Czoernig, str. 107–110. Prim. Ingrao, Razumevanje, str. 142–157.

66 Tavano, Karl von Czoernig, str. 110–120.

67 Faccini, *La scienza del governo*, str. 7–15.

68 Ferrari, *Gorizia ottocentesca*, str. 350, 353–354, 358–359 (citat na str. 350).

69 Gre dejansko za Gradiško. Slednji izraz je primernejši (Marušič, *Zahodno slovensko ozemlje*, str. 280).

70 Rutar, *Poknežena grofija*, zv. 1, str. 35–36, 95–98, zv. 2, str. 108–111.

71 Tavano, *A proposito*, str. 236–237.

72 Tavano, Karl von Czoernig, str. 107–108.

73 Marušič, *Prispevek*, str. 33.

74 O pomenu primerjalnih študij pri raziskovanju turističnega razvoja krajev: Kavrečič, *Turizem*, str. 26–27.

75 Pillon, »Il Municipio«, str. 113–117.

76 Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa AR-RS-NRU/P6-0052-0618-2017/3. Program je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

VIRI IN LITERATURA

OBJAVLJENI VIRI

- Czoernig, Carl von: *Gorizia »la Nizza austriaca«: il territorio di Gorizia e Gradisca* (prev. Ervino Pocar). [Gorizia]: Cassa di risparmio di Gorizia, 1969.
- Czoernig, Carl von: *Görz Oesterreich's Nizza: nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca. I. Band. Das Land Görz und Gradisca; II. Band. Die Stadt Görz als klimatischer Curort*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1873, 1874.
- Historia Collegii Goritiensis: gli Annali del collegio dei gesuiti di Gorizia (1615–1772)* (ur. Claudio Ferlan in Marco Plesnicar). Trento: FBK Press, 2020.
- Musnig, Antonio: *Clima Goritiense – latinski faksimile*. V: Muznik, Anton: *Goriško podnebje. Clima Goritiense* (prev. Silvester Kopriva; prevod strokovno dopolnila in uredila Zvonka Zupanič Slavec). Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete; Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000, str. 251–410.
- Musnig, Antonio: *Settecento goriziano: vita quotidiana, paesaggio, salute* (prev. Lorenzo De Vecchi, spremna študija Sergio Tavano). Gorizia: Libreria editrice goriziana, 2009.
- Muznik, Anton: *Goriško podnebje – slovenski prevod*. V: Muznik, Anton: *Goriško podnebje. Clima Goritiense* (prev. Silvester Kopriva; prevod strokovno dopolnila in uredila Zvonka Zupanič Slavec). Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete; Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000, str. 15–176.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Branko; Ljubljana: Jutro, 1997 (faksimile dveh zvezkov: *Prirodosnanski, statistični in kulturni opis*, 1892 in *Zgodovinski opis*, 1893).

LITERATURA

- Angetter, D[aniela]: Vivenot, Rudolph d. Ä. Ritter von (1807–1884), Mediziner. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Bd. 15*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1553/oxo036fod2>
- Batič, Matic: »Paradies am Isonzo«: delovanje Heinricha Moritza Penna (1838–1918) v Gorici. *Kronika* 69, 2021, št. 1, str. 89–104.
- Bled, Jean-Paul: *L' esilio dei Borboni di Francia: da Parigi a Gorizia*. Gorizia: Libreria editrice goriziana, 2003.
- Cavazza, Silvano: Risorgimenti/Preporodi. *Isonzo: giornale di frontiera = Soča: časopis na meji*, 2011, št. 92 (posebna št.), str. 26–30.
- Ciancia, Lucilla: »Nizza austriaca« o »Eden austriaco«? I luoghi della città. *Ottocento goriziano (1815–1915)*. *Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia:

- Istituto di Storia Sociale e Religiosa, Editrice Goriziana, 1991, str. 125–140.
- Codelli, Pietro Antonio: *Gli scrittori friulano-austriaci degli ultimi due secoli*. Gorizia: Giacomo Tommasini, 1783.
- Dizionario biografico friulano* (ur. Gianni Nazzi et al.). 4. izd. Udine: Clape Culturāl Acuillee, 2007.
- Faccini, Luigi: La scienza del governo e l'indagine storica. Un funzionario austriaco della Boemnia alla Contea di Gorizia. *Studi Goriziani*, 1989, št. 69, str. 7–15.
- Fakin Bajec, Jasna: Komen – kraški Pariz. Interpretacija krajevne zgodovine na podlagi ustnih in časopisnih virov iz prve polovice 20. stoletja. *Kronika* 63, 2015, št. 3 (Iz zgodovine Krasa), str. 607–626.
- Ferrari, Liliana: Gorizia ottocentesca: fallimento del progetto della Nizza austriaca. *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi. Il Friuli – Venezia Giulia* (ur. Roberto Finzi, Claudio Magris in Giovanni Miccoli). Torino: Giulio Einaudi, 2002, str. 313–375.
- Gorian, Rudj: Barzellini Gian Giuseppe, scienziato. *Dizionario biografico dei friulani. 2. L'età veneta. A–C*. (ur. Cesare Scalton, Claudio Griggio in Ugo Rozzo). Udine: Forum, 2009, str. 409–411.
- Grassi, Adrianna: Musnig Antonio, medico. *Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei Friulani. 2. L'età veneta* (ur. Cesare Scalton, Claudio Griggio in Ugo Rozzo). Udine: Forum, 2009, str. 1785–1786.
- Holz, Eva: Potovanje po slovenskih deželah v času od propada Ilirskih provinc do uvedbe železnice, ko še niso izumili turizma. *Razvoj turizma v Sloveniji: zbornik referatov. 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Bled, 26.–28. 9. 1996* (ur. Franc Rozman in Žarko Lazarevič). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 48–57.
- Ingrao, Charles: Razumevanje mednarodnih sporov v Srednji Evropi. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 2004, št. 44, str. 142–157.
- Južnič, Stanislav: Kralj matematikov Cauchy in njegovi goriški dediči. *Bourboni na Goriškem. Zbornik s posveta na Kostanjevici ob 170. obletnici prihoda Bourbonov v Gorico in smrti kralja Karla X* (ur. Drago Trpin in Renato Podberšič). Nova Gorica: Zgodovinsko društvo za Severno Primorsko, 2007, str. 23–57.
- Kavrečič, Petra: *Turizem v Avstrijskem Primorju: zdravilišča, kopališča in kraške jame (1819–1914)*, 2. dop. izd. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2017.
- Keber, Katarina: Zgodnje cepljenje proti črnim kozam: variolizacija v 18. stoletju in nekateri primeri v slovenskem prostoru. *Kronika* 71, 2023, št. 1, str. 101–111. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.1.05>
- Kitzmüller, Hans: Carl Czoernig e l'identità di Gorizia. *Studi goriziani*, 1992, št. 76, str. 17–24.
- Kolenc, Petra: »Človek naj ne izleti iz mesta, da se napije, nabaše in si pokvari želodec, marveč da se izprehodi in razvedri, da si ohrani veselje do živ-

- ljenja.« O zametkih gostinsko-turistične ponudbe v Trnovskem gozdu do let med obema vojnama. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 23, 2016, št. 1, str. 15–26.
- Krasan, Franz: Beiträge zur Flora der Umgebung von Görz. *Österreichische Botanische Zeitschrift* 13, 1863, št. II, str. 345–362.
- Letture di un territorio: la Provincia di Gorizia e Gradisca: autonomia e governo 1861/1914* (ur. Donatella Porcedda in Alessandra Martina). Gorizia: Musei Provinciali, Borgo Castello, 2013.
- Magani, Fabrizio: Giuseppe Tominz ritrattista goriziano. *Ottocento di frontiera: Gorizia 1780–1850: arte e cultura* (ur. Antonella Lacchin). Milano: Electa, 1995, str. 133–159.
- Makuc, Neva: *Border Identities in the Early Modern Period. Venetian Friuli and the Habsburg County of Gorizia mirrored in contemporary historiography* (ur. Martin Pogačar). Berlin: Peter Lang, 2021. DOI: <https://doi.org/10.3726/b17741>
- Makuc, Neva: Gorica in njena okolica kot Czörnigova »avstrijska Nica«. *Izvestja Raziskovalne postaje v Novi Gorici* 20, 2023, str. 11–15.
- Makuc, Neva: *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Marchetti, Giuseppe: *Il Friuli, uomini e tempi* (ur. Gianfranco D'Aronco). 3. izd. Udine: Del Bianco, 1979.
- Marušič, Branko: Gorica in Goriška ob prihodu Bourbonov (1836). *Bourboni na Goriškem. Zbornik s posveta na Kostonjcevi ob 170. obletnici prihoda Bourbonov v Gorico in smrti kralja Karla X* (ur. Drago Trpin in Renato Podberšič). Nova Gorica: Zgodovinsko društvo za Severno Primorsko, 2007, str. 5–11.
- Marušič, Branko: Il protomedico goriziano Antonio Muznik (1726–1803). Contributi alla biografia. *Studi Goriziani*, 1975, št. 42, str. 71–84.
- Marušič, Branko: Muznik (Musnig, Mussnig, Musznig, Mužnik) Anton. *Primorski slovenski biografski leksikon: 10. sn. Martelanc–Omersa* (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1984, str. 483–485.
- Marušič, Branko: Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848–1918). *Annales* 9, 1999, št. 1, str. 163–192.
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem: 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko: *Primorski čas pretekli. Prispevki za zgodovino Primorske*. Koper: Lipa; [Trst]: Založništvo tržaškega tiska; [Gorica]: Goriški muzej, 1985, str. 242–253.
- Marušič, Branko: Prispevek k zgodovini Gorice. *Primorska srečanja*, 2003, št. 263, str. 33–38.
- Marušič, Branko: Zahodno slovensko ozemlje. Iskanje ozemeljske istovetnosti skozi čas. *Zgodovinski časopis* 56, 2002, št. 3–4, str. 277–286.
- Marušič, Branko: Zdravnik dr. Anton Muznik (1726–1803). V: Anton Muznik: *Goriško podnebje. Clima Goritiense*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete; Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000, str. 190–192.
- Marušič, Branko: Železnice na Goriškem (1860–1918). *Acta Histriae* 16, 2008, št. 3, str. 261–276.
- Nicolo, Francesco in Cantù, C[esare]: Recenti lavori di erudizione storica. *Archivio Storico Italiano* 1874, vol. 19, št. 79, str. 130–60.
- Pillon, Lucia: »Il Municipio da molti anni accarezza l'idea di sfruttare l'industria del forestiero...«. Rivelazioni statistiche, trasformazioni urbane e promozione della città a centro di soggiorno. *Ottocento goriziano (1815–1915). Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, Editrice Goriziana, 1991, str. 101–121.
- Porcedda, Donatella: Società e vita familiare a Gorizia nell'Ottocento. I diari e le lettere di Clementina Coronini De Grazia. *Studi Goriziani* 1995, št. 82, str. 109–125.
- Remec, Meta: *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Studen, Andrej: Iz avanturizma v turizem. *Razvoj turizma v Sloveniji: zbornik referatov. 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Bled, 26.–28. 9. 1996* (ur. Franc Rozman in Žarko Lazarevič). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 96–104.
- Šuligoj, Metod: Nekaterne ključne okoliščine (preteklega) razvoja turizma v Istri. Neke ključne okolnosti (protektlog) razvoja turizma u Istri. *Retrospektiva turizma Istre* (ur. Metod Šuligoj). Koper = Capodistria: Založba Univerze na Primorskem, 2015, str. 17–46.
- Šuligoj, Metod in Kavrečič, Petra: Začetki organiziranja razvoja zdravstvenega turizma v Pokneženi grofiji Goriško-Gradiški. *Zgodovinski časopis* 72, 2018, št. 1–2, str. 126–144.
- Tavano, Luigi: A proposito di un esemplare profilo dell'Ottocento goriziano nella »storia delle regioni« di Einaudi. *Studi goriziani* 2004, št. 99–100, str. 235–237.
- Tavano, Sergio: Czoernig Carl, funzionario politico. *Nuovo Liruti: dizionario biografico dei friulani. 3: L'età contemporanea* (ur. Cesare Scalon, Claudio Griggio in Giuseppe Bergamini). Udine: Forum, 2011, str. 1115–1119.
- Tavano, Sergio: Karl von Czoernig da Vienna a Gorizia (1850–1889). *Karl Czoernig fra Italia e Austria*. Gorizia: Istituto di Storia sociale e religiosa, 1992, str. 79–140.
- Tavano, Sergio: La cultura a Gorizia nell'età teresiana e giuseppina. V: Musnig, Antonio: *Settecento goriziano: vita quotidiana, paesaggio, salute* (prev. Lorenzo

De Vecchi, spremna študija Sergio Tavano). Gorizia: Libreria editrice goriziana, 2009, str. 11–31.

Tavano, Sergio: Pocar, Ervino, germanista, traduttore. *Nuovo Liruti: dizionario biografico dei friulani. 3: L'età contemporanea* (ur. Cesare Scalton, Claudio Griggio in Giuseppe Bergamini). Udine: Forum, 2011, str. 2826–2830.

Zupanič Slavec, Zvonka: Goriški medicus Anton Muznik in medicina. V: Anton Muznik: *Goriško podnebje. Clima Goritiense*. Ljubljana: Institut za zgodovino medicine Medicinske fakultete; Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000, str. 207–231.

Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich. Band 3, Coremans–Eger*. Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1858; *Band 19, Moll–Mwsliveczek*. Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1886.

SPLETNE STRANI

Regione autonoma Friuli Venezia Giulia:

https://patrimonioculturale.regione.fvg.it/opera/?s_id=471091

Slovenska biografija:

Bajc, Marjan: Krašan, Franc (1840–1907) (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi301791/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>) (12. 5. 2023).

Bajuk, p. Anastazij: Burboni (<http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi1003570/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>) (5. 1. 2024).

Glonar, Joža: Muznik, Anton (1726–1803) (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi383180/#slovenski-biografski-leksikon>) (20. 6. 2023).

Koršič, Verena: Tominc, Jožef Jakob (1790–1866) (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi707561/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>) (15. 5. 2023).

Kralj, Franc: Czoernig baron Czernhausen, Carl st. (1804–1889) (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1005750/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>) (11. 5. 2023).

Pirjevec, Avgust: Krašan, Franc (1840–1907) (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi301791/#slovenski-biografski-leksikon>) (12. 5. 2023).

Preinfalk, Miha: Czoernig pl. Czernhausen (<http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi1021700/#novi-slovenski-biografski-leksikon>) (29. 5. 2023).

Rozman, Ksenija: Tominc, Jožef Jakob (1790–1866) (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi707561/#slovenski-biografski-leksikon>) (15. 5. 2023).

SUMMARY

Image of Gorizia's Healthy Environment and of Gorizia as the "Austrian Nice" between Enlightenment and Nationalisms

The paper deals with certain aspects of the idea of Gorizia's healthy environment, already documented at the beginning of the seventeenth century. In his work, *Clima Goritiense* (1781), composed in the Enlightenment spirit, Anton Muznik (lt. Antonio Musnig), chief provincial physician of the Princely County of Gorizia and Gradisca, put the idea of the healthy climate in the abovementioned province and its clean waters on the scientific basis. In the 1870s, this idea further evolved with the scientific approach used by the retired senior Habsburg official Carl von Czörnig, who had moved to Gorizia. His *Görz Oesterreich's Nizza; nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca* (two vols.; 1873–1874) contributed to the expansion of the image of Gorizia as the "Austrian Nice" in the Habsburg Empire. Due to its health-boosting features, Gorizia had already received the visits of some prominent personalities before that (for example, King Charles X of France, Archduchess Sophia and her son, and Archduke Ludwig Viktor of Austria).

The paper also presents how Czörnig took into consideration the previous historiographical traditions of the wider geographical area, which may be understood in terms of seeking a kind of balance, if not even a broader consensus in the presentation of the history of the once politically divided area. Drawing on relevant studies, the paper also mentions the role of the image of the "Austrian Nice" in the period of increasing national and political conflicts of the late nineteenth and early twentieth centuries. The initiatives for the development of a climatic health resort in the area that lived in the shadow of the rapidly developing city of Trieste should be further investigated as well as the reasons for the stalemate in these efforts. The tourism development of Gorizia was probably affected by various factors, such as financial reasons, the city's continental position, and the subsequent upheavals associated with the outbreak of the First World War; however, the very presence of the fear of Germanization in certain circles suggests that national and political relations may have also played a certain role. Therefore, in the context of Central European multi-ethnic areas of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, the aspect of national and political relations and tensions should also be taken into consideration when researching the tourist development of a certain destination, including its stagnation, as in the case of Gorizia.